

Araştırma Makalesi

DOI: 10.33464/mediaj.1130565

Web Kamerasını Açmak ya da Açmamak: Uzaktan Senkron Eğitimde Derse Giren Lisans Öğrencileri Web Kameraya Nasıl Bir Anlam Yüklüyorlar?¹

Başvuru Tarihi: 14.06.2022
Yayın Kabul Tarihi: 24.08.2022
Yayınlanma Tarihi: 30.12.2022

Kaynağından
Okumak için
Kodu Taratın

Mustafa Cıngı²

Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Kayseri
mstfcng@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9688-8627

Elifnur Mirza³

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Kayseri
elifnur.mirza@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1636-3549

Kübranın Samen⁴

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Kayseri
kubrasamenn@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3171-4682

ÖZ

COVID-19 pandemisi sürecinde yüz yüze eğitim yapmanın imkânsızlığı, eğitimin senkron/canlı dersler üzerinden yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu eğitimlerde öğretmen ve öğrenen arasında karşılıklı iletişimi sağlayabilecek en önemli araç web kamerasıdır. Uzaktan senkron eğitimlerde çok az sayıda öğrenci web kamerasını açarak derslere katılırken öğrencilerin çoğunluğu web kamerasını açmamayı tercih etmiştir. Bu çalışmanın amacını da öğrencilerin niçin web kameralarını açmadıklarını, web kamerasını açan öğrencilerin ise derse katılımlarının dışında farklı motivasyonlarla hareket edip etmediğini anlamak oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenolojinin benimsendiği bu çalışmada 21 üniversite öğrencisi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin arkadaşlarından sıyrılmasını sağlaması, özgüvenlerini arttırması ve öz disiplini sağlaması öğrencilerin web kamera açmalarındaki temel motivasyonlar olarak öne çıkmaktadır. Web kamera öğrencilerde akademik başarı ile özdeşleşmektedir. Öğretim elemanlarının ders işleyiş şekli, öğrencinin ekranda nasıl görüneceğiyle ilgili duyduğu endişeler ve rahatlıktan ödün vermek istememeleri öğrencileri web kamera açmamaya sevk eden unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Web kamera onlar için zahmet anlamına gelmektedir. Web kamerasını açmayan öğrencilerin tamamında sürü psikolojisi hissini yoğun olarak yaşadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan senkron eğitim, uzaktan eğitim, web kamera, canlı ders, sürü psikolojisi.

¹ Bu makalenin özeti "Web Kamerasını Açmak ya da Açmamak: Uzaktan Senkron Eğitimde Derse Giren Lisans Öğrencileri Web Kameraya Nasıl Bir Anlam Yüklüyorlar?" başlığı ile 16-18 Mayıs 2022 tarihleri arasında 5. Kültürel Bilişim, İletişim ve Medya Çalışmaları Konferansı'nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Doktor Öğretim Üyesi

³ Yüksek Lisans Öğrencisi

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi

Research Article

DOI: 10.33464/mediaj.1130565

Turning the Webcam on or Not: What does a Webcam Mean for Undergraduate Students Taking Remote Sync Education Classes?⁵

Application Date: 14.06.2022

Accepted Date: 24.08.2022

Publishing Date: 30.12.2022

Scan the Code
To Read From
Main Source

Mustafa Cingi⁶

Erciyes University, Faculty of Communication,
Department of Public Relations and Advertising, Kayseri
mstfcng@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9688-8627

Elifnur Mirza⁷

Erciyes University, Faculty of Communication,
Department of Public Relations and Advertising, Kayseri
elifnur.mirza@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1636-3549

Kübranur Samen⁸

Erciyes University, Faculty of Communication,
Department of Public Relations and Advertising, Kayseri
kubrasamenn@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3171-4682

ABSTRACT

The impossibility of conducting face-to-face education during the COVID-19 pandemic made it necessary to conduct the education through synchronous/live lessons. The only tool that can provide mutual communication between the teacher and the learner in this education is the webcam. In remote synchronous education, very few students turned on their webcams and attended the classes, while the majority of the students chose not to turn on the webcam. The purpose of this study is to understand why the students do not turn on their webcams, and whether the students who open the webcam act with different motivations other than their participation in the lesson. In this study, which used phenomenology as one of the qualitative research method designs, in-depth interviews were conducted with 21 university students. According to the findings, the main motives for students to open their webcams are to distinguish themselves from their peers, boost self-confidence, and provide self-discipline. Webcam usage among students is related to academic success. The primary reasons why students do not use webcams are their concerns about how they appear on the screen, their reluctance to give up comfort, and the way their instructors conduct class. Webcam means trouble for them. It is observed that all students who do not turn on their webcams experience intense herd psychology.

Keywords: Remote synchronous education, distance education, webcam, live class, herd psychology.

⁵ Summary of this article “Turning the Webcam on or Not: What does a Webcam Mean for Undergraduate Students Taking Remote Sync Education Classes?” It was presented as a summary paper at the 5th Cultural Informatics, Communication and Media Studies Conference on 16-18 May 2022.

⁶ Assistant Professor

⁷ Graduate Student

⁸ Graduate Student

GİRİŞ

İnternet teknolojilerinin gelişmesi eğitim-öğretim süreçlerinde de önemli ilerlemelere imkân tanımış, öğretenlerin ve öğrenenlerin zamandan ve mekândan bağımsız olarak kimi zaman senkron kimi zaman ise asenkron olarak uzaktan bir araya gelerek ders yapılabilmesinin önünü açmıştır. Özellikle Covid-19 salgını neticesinde uzaktan eğitimin bir mecburiyet halini almasıyla neredeyse tüm eğitim öğretim faaliyetleri de acilen uzaktan eğitim formatında yapılmaya başlanmış (Eken vd., 2020; Kocaman & Ersoy, 2021; Tanhan & Özok, 2020), internete bağlı bir cihaza sahip olan herkes başta Zoom olmak üzere Microsoft Teams, Adobe Connect veya Google Meets gibi çeşitli uzaktan toplantı platformlarında yerlerini almışlardır.

Uzaktan eğitim faaliyetlerinde her ne kadar baş döndürücü teknolojiler ile sınırlar zorlanıyor olsa da örgün eğitim sistemine alternatif yeni bir eğitim modeli olarak (Kör vd., 2013) aslında 1728 yılında mektup üzerinden başladığı bilinmektedir (Casey, 2008; Uşun, 2006). Ülkemizde de 1974 yılında YAYKUR (mektupla öğretim) diye adlandırılan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen yetiştirme amaçlı sürdürülen faaliyetler, ülkemizde etkin olarak uygulanmaya başlanan ilk uzaktan eğitim çalışmaları sayılabilir (Bozkurt, 2017). 20. yüzyılın sonlarına gelişen eğitim-öğretim teknolojileri ile mektuplarla yürütülen uzaktan eğitim faaliyetleri yerini önce çoklu ortam (multimedia) modeline (Clark, 2002; Özerbaş & Yalçınkaya, 2018), bu modelin dezavantajlarının (Yüksel, 2002) görülmesinin ardından da tele-öğrenme modeline bırakmıştır. Tele öğrenme modeli; sesli, video ve görsel metin tabanlı konferanslar, canlı TV yayını ve radyo yayınlarını kapsamaktadır. Bu modeli diğer iki modelden ayıran en temel farklılık, bilişim teknolojilerinin kullanılarak öğrenci ile öğretmen arasında karşılıklı, çift yönlü bir iletişime imkân tanıyabiliyor olmasıdır (Arat & Bakan, 2011) Bu modeli iletişim teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak esnek öğrenme modeli takip etmiştir. Esnek öğrenme modeli internet tabanlıdır ve zamandan mekândan bağımsız oluşu, çeşitli uygulamalar ve platformlar vasıtasıyla içeriklerin tekrar seyredilebilir ve ders materyallerine her yerden ulaşılabilir oluşuyla önemli avantajlara sahiptir (Bayram vd., 2019).

Uzaktan eğitimin avantajları kadar birtakım dezavantajlarının da altını çizmekte fayda vardır. Bunlar Horzum'a (2003) göre öğrencilerin sosyalleşmemesi, bazı uygulamalı derslerin uzaktan eğitimde verilememesi, bazı kullanıcıların teknolojik donanıma sahip olamamaları durumunda eğitime katılamamaları şeklinde sıralanabilir. Buradan hareketle bir tıp öğrencisi bir ameliyatın nasıl yapıldığını canlı olarak uzaktan takip edebileceğini ama neşterle kesilen deri açılırken ne kadar bir kuvvet uygulanması gerektiğini bilemeyeceğini söylemek de mümkündür (Dreyfus, 2016, s. 76). Kaya (2002) ve Yurdakul (2005) da uzaktan eğitimin sınırlılıklarından bahsederken bireysel yardım eksikliğini, hemen geri bildirim olmamasını, iletişim ve etkileşim eksikliğini ve uzaktan eğitimin bireylerin sosyalleşmesini engellediğini vurgulamaktadırlar. Bu sosyalleşmeyi sağlayacak asgari donanımın ise web kamera ve mikrofon olduğunu söylemek mümkündür. Yakut ve İçbay'a (2021) ve Fırat'a (2021) göre senkron derslerde web kameralar iletişimi, etkileşimi, motivasyonu ve verimliliği arttırmaktadır. Dreyfus'tan (2016) hareketle uzaktan eğitimde mümkün olmayan ortak mekân ve ortak ruhun günümüz şartlarında mümkün olabildiğince var olabilmesi için derslerde web kameraların açılması önemli olduğu söylenebilir. Her ne kadar Van Dijk'in (2016) belirttiği gibi eğitmen-öğrenci karşılıklı konuşurken göz göze

gelme durumu uzaktan eğitimde mümkün değilse de en azından o derse katılanların o an canlı olarak orada olduğunu bilmek, karşılıklı iletişimin sürdürülebilmesi, sadece eğitmenin anlatıp öğrencinin dinlediği monoton bir iletişimden çıkılabilmesi hususunda önem arz etmektedir.

Niedzwiecki'ye (2019) göre hep biraz daha görmeye ve görünmeye çalışan, başta Instagram olmak üzere YouTube ve bloglar dahil pek çok sosyal medya platformunda kendini göstermeye çalışan ya da kendini göstermekten çekinmeyen kullanıcıların dersleri esnasında kameralarını açmakta çekingen davranmaları arasında da bir tezatlık var gibidir. Öyleyse öğrenciler derslerinde web kameralarını açmaktan niye çekinmektedirler?

Öğrencilerin senkron eğitimlerde web kameralarını açmama nedenleri arasında kamerayı açtıklarında buldukları ortamdan utanmaları ve dersi dinleyebilecek sakin bir ortama sahip olmamaları önemli bir faktör gibi durmaktadır (Seven & Abban, 2021). Öğrencilerin kameralarını açmaları konusunda çekinceli davranmalarını Doğan (2022) öğrencilerin mahremiyetini göstermekten duydukları endişeye ve dikkat dağınıklığına bağlamaktadır. Utangaçlık, güvenlik endişeleri, ortamda başkalarının girip çıkıyor olmasından duyulan rahatsızlık da web kamera açma konusunda isteksizliğin nedenleri arasında sıklıkla gösterilmektedir (Gherheş vd., 2021; Kozar, 2016; Rajab & Soheib, 2021; Karadaş & Kara, 2021; Hosszu vd., 2022). Şengül (2021) ise kamera açmamanın nedenleri altında öğrencilerin yüz yüze eğitimde hazırlanıp okula gelme durumunun yerini üzerini bile değiştirmeden ekran karşısına geçmeleri, hazırlanmaya ihtiyaç duymamaları ve kamera karşısında yatarak ders dinlemeleri gibi motivasyonların yattığını belirtmektedir. İçme ve arkadaşları da (2022) benzer şekilde öğrencilerin okula gitme saatlerinden önce bir vakitte hazırlanmaya başladıklarını, senkron derslerde ise hazırlanmak için ayrıca bir süre ayırmadıklarını belirterek Şengül (2021)'ü desteklemektedirler. Öğrencilerin hareket özgürlüğünün kısıtlandığını ve sürekli ekran başında olmaktan birtakım fiziksel rahatsızlıklar da yaşadığını da eklemek yerinde olacaktır (Ersoy & Kocaman, 2021).

Ancak bu veriler buz dağının görünen yüzü müdür? Öğrencilerin derslere katılmadan önce öz bakımlarını yapmamış olmaları ya da içinde buldukları ortamdan utanıyor olmalarının dışında, öğrencilerin derslerde web kameralarını açmıyor olmalarının daha derin nedenleri var mıdır? Eski yurt ve Alaca (2021) öğrencilerin görüntüsünün ve kimliğinin belli olmadığı ortamlarda daha özgür hissettiklerini ve daha rahat hareket ettiklerini belirtmektedir. Peki öğrencilerin özgürlük olarak tanımladığı şey buldukları ortamlarını göstermemek midir yoksa farklı farklı kasıtları var mıdır? Bu durumu derinlemesine anlayabilmek için aşağıdaki araştırma sorusu belirlenmiştir:

AS1. *Uzaktan eğitim sürecinde canlı derslere katılan öğrencilerin web kameralarını açmamaya sevk eden nedenler nelerdir?*

Senkron derslerde web kameralarını açmayan öğrencilerin aksine, bir elin parmağını geçmeyecek sayıda öğrencinin de derste kameralarını açtıkları gözlenen bir durumdur. Şeren ve arkadaşları (2020) lisans öğrencilerinin küçük gruplar olması şartıyla öğrencilerin kamera ve mikrofonu kullanarak derslere katılmalarının dersleri daha etkili hale getirdiğini belirtmişlerdir. Garrison (2017, s. 25) da web kameranın uzaktan eğitimde öğretim elemanının ve öğrencinin

sanal da olsa var olarak etkileşim sağlayabilmesi için en önemli araç olduğuna işaret etmektedir. Acaba senkron derslere katılan öğrenciler gerçek bir sınıf ortamını hissetmek için mi kameralarını açmaktadır yoksa kendini ispat etmek, arkadaşlarına meydan okumak ya da akademik kaygılarla kendini eğitmenine göstermek gibi motivasyonlarla da kameralarını açıyor olabilirler mi? Bunu derinlemesine anlayabilmek için de aşağıdaki araştırma sorusu belirlenmiştir:

AS2. *Uzaktan eğitim sürecinde canlı derslere katılan öğrencilerin web kameralarını açmaya teşvik eden motivasyonlar nelerdir?*

Bu iki araştırma sorusu ışığında katılımcılardan elde edilen derinlemesine bilgiler ışığında öğrencilerin web kameralarını açmaya ve açmamaya yönlendiren faktörler belirlenerek bu faktörler arasında bir örüntü olup olmadığı analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu örüntüyü ortaya koymak ve nedenlerini anlayabilmek amacıyla nitel bir araştırma yürütülmesi uygun görülmüştür.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Uzaktan senkron derslere katılıp kameralarını açan ve açmayan öğrencilerin bu motivasyonlarını derinlemesine anlamayı amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) araştırması yürütülmüştür. Temel amacı bireylerin bir konu hakkında ne düşündüğünü, o konuya yönelik tutumlarını, davranışlarının temellerinde yatan unsurları ve atfettikleri anlamları anlamaya çalışan nitel araştırma yönteminin (Glesne, 2012, s. 33) bu çalışmada yöntem olarak seçilmesindeki temel neden de öğrencilerin web kamera kullanım motivasyonlarını genellemeler şeklinde değil de derinlemesine anlayabilmek içindir. Bireylerin yaşadıkları deneyimlerden hareketle dışarıdaki dünyayı nasıl anlamlandırdığını anlamayı konu edinen fenomenolojik desenin (Creswell, 2016, s. 77) seçilmesinin temel nedenini de senkron eğitim esnasında web kameralarını açmayan öğrencilerin niçin böyle davrandıklarını; kameralarını açan azınlıkta kalan öğrencilerin ise motivasyonlarını, kısaca öğrencilerin kamera açıp açmamaya nasıl bir anlam atfettiklerini anlamak oluşturmaktadır.

Çalışmanın kapsamını üniversitelerde uzaktan senkron derslere aktif olarak katılan lisans programı öğrencileri oluşturmaktadır. Aktif katılımdan kasıt derslere katılıp kamerasını açan, kamerasını açmasa da mikrofonuyla ya da sohbet (chat) kısmından yazdıklarıyla derslere aktif olarak katılan lisans öğrencileridir. Uzaktan senkron derste oturum açsa dahi hiçbir şekilde derse katılım göstermeyen öğrenciler kapsam dışında tutulmuştur. Bu nedenle derse aktif katıldıklarından emin olunan lisans öğrencileri katılımcı olarak belirlenmiştir.

Fenomenolojik desen kapsamında araştırmada öncelikle literatürden de hareketle yarı yapılandırılmış bir mülakat formu oluşturulmuş, bu form üzerinden uzaktan senkron derslere aktif katıldığı bilinen iki öğrenciyle mülakat yapılarak pilot bir araştırma yapılmıştır. Eklenmesi ve düzeltilmesi gereken sorular yazarlar tarafından belirlendikten ve formda yenilendikten sonra güncel mülakat formuyla ana araştırmaya başlanmıştır.

Çalışmada veri toplanan katılımcılar üniversitelerin lisans programına kayıtlı öğrenciler arasından seçilmiştir. Nitel araştırmalarda genelleme amacı olamayacağı için bir evrenden ve temsilden söz etmek mümkün değildir (Creswell, 2017, s. 4). Katılımcılar belirlenirken öncelikle kolayda örnekleme ardından kartopu örnekleme yöntemleri uygulanmıştır. Kolayda örnekleme araştırma verilerine en rahat ve kolay ulaşılabilecek örneklemin seçilmesini ifade ederken; kartopu örnekleme bir katılımcının aynı olguyu tecrübe eden bir diğer katılımcıyı tavsiye etmesi ile genişleyen bir örnekleme yöntemini kapsamaktadır (Berg & Lune, 2015, s. 71). Kolayda örnekleme genelleme amacı güden nicel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmalarda tavsiye edilen bir örnekleme türü olmamakla birlikte, asıl amacın derinlemesine bilgi edinmeyi oluşturduğu nitel araştırma çalışmalarında sıklıkla başvurulan amaçlı örnekleme türlerinden biridir (Neuman, 2017, s. 321). Araştırma kolayda örnekleme yoluyla uzaktan senkron derslere aktif katıldığı gözlenen öğrencilerle yapılan mülakatlarla başlamıştır. Burada araştırmacıdan birinin öğretim elemanı oluşu ve derslerde hangi öğrencilerin derslere aktif olarak katıldığını gözlemlemesi belirleyici olmuştur. Araştırmacı öğretim elemanı derse aktif katıldığını bildiği 17 öğrenci ile doğrudan irtibat kurarak araştırmaya katılmaları için davette bulunmuş, kabul eden dört öğrenci ile çalışma başlamıştır. Ardından kartopu örnekleme belirleme yönteminden hareketle mülakat yapılan öğrencilerin tavsiyeleri üzerinden diğer öğrencilere ulaşılmış, ulaşılan o öğrencilerin tavsiyeleri ile de başka yeni öğrencilere ulaşılmış ve veri doygunluğuna ulaşılan kadar katılımcıların belirlenmesi bu şekilde devam etmiştir. Veri toplama sürecinde tüm yazarlar aktif görev almış, üç mülakatı birlikte, geri kalanları ayrı ayrı yürütmüşlerdir. Üç hafta süren mülakat sürecinde cevaplanması gereken yeni sorular yazarların ortak kararıyla mülakat formuna eklenerek güncellenmiştir. Yapılan mülakatların tamamı katılımcıların izinleri doğrultusunda kaydedilmiştir.

Katılımcılar belirlenirken mümkün olduğunca katılımcı çeşitliliğine de dikkat edilmeye çalışılmıştır (Glesne, 2012, s. 59). Betimsel bilgileri Tablo1’de görülebileceği üzere 11 katılımcı ile yüz yüze, 10 katılımcı ile Zoom platformu aracılığıyla toplamda 21 kişi ile yapılan derinlemesine mülakatlar neticesinde veri doygunluğuna ulaşıldığına karar verilinceye kadar veri toplamaya devam edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

No	Rumuz	Fakülte	Sınıf	Cinsiyet	Kamera	Emoji
1	K ₁	İletişim	4	Erkek	Bazen	
2	K ₂	İletişim	4	Kadın	Açıyor	
3	K ₃	Edebiyat	2	Kadın	Açıyor	
4	K ₄	Hukuk	1	Kadın	Açmıyor	
5	K ₅	İletişim	2	Kadın	Açmıyor	
6	K ₆	İletişim	2	Kadın	Açıyor	
7	K ₇	İletişim	3	Kadın	Açmıyor	

8	K ₈	Mühendislik	3	Erkek	Açmıyor	
9	K ₉	İşletme	3	Kadın	Açmıyor	
10	K ₁₀	Mimarlık	1	Kadın	Açmıyor	
11	K ₁₁	Edebiyat	4	Kadın	Bazen	
12	K ₁₂	İşletme	3	Kadın	Açmıyor	
13	K ₁₃	Edebiyat	4	Kadın	Açıyor	
14	K ₁₄	Edebiyat	3	Kadın	Açmıyor	
15	K ₁₅	İletişim	3	Erkek	Açmıyor	
16	K ₁₆	İletişim	3	Erkek	Bazen	
17	K ₁₇	İletişim	4	Kadın	Açmıyor	
18	K ₁₈	İletişim	3	Erkek	Bazen	
19	K ₁₉	İlahiyat	2	Kadın	Bazen	
20	K ₂₀	İletişim	4	Kadın	Bazen	
21	K ₂₁	İletişim	4	Erkek	Bazen	

Tablo1’de soldan sağa olacak şekilde katılımcının araştırma sırası, analizde kullanılan rumuzu, hangi fakültede ve kaçınıcı sınıfta okuduğu, cinsiyeti, senkron derslere aktif katılımı sırasında kamerayı açıp açmadığı ve emoji sıralanmıştır. Burada emoji belirtilmesinin temel nedeni görsel-betimsel analizlerde her katılımcının yanına cinsiyetini ve diğer bilgilerini yazarak yazı kalabalığından kurtulmak ve verileri daha görsel hale getirmektir. Emojiler katılımcının görünüşünü kısmen temsil etmektedir⁹. Bu sayede görsel-betimsel analizlerde hangi ifadenin hangi katılımcı tarafından söylendiği daha rahat algılanabilecektir. Ayrıca katılımcıların ifadelerinde geçen öğrenci ve hoca isimleri de değiştirilerek Türkiye’de en çok yer alan isimlerden kadınlarda “Fatma”, erkeklerde ise “Mehmet” şeklinde anonimleştirilmiştir (<https://www.verikaynagi.com>, 2020). Katılımcıların yarıya yakınının (10 öğrenci) web kamerasını hiç açmadığı, dördünün imkân dahilinde her derste açtığı, yedi katılımcının ise kimi derste açmayı kimi derste açmamayı tercih ettiği görülebilmektedir.

Gerçekleştirilen mülakatlardan bulgu sürecine giden süreçte derinlemesine bir analiz yapabilmek için birtakım bilgisayar programları uzun zamandır kullanılmaktadır (Patton, 2018, s. 442). Bu araştırmada verilerin analizi için MaxQDA 2020 kullanılmıştır. Analiz kapsamında öncelikle 3 mülakat formu üzerinden bir kodlama cetveli çıkarılmış ve kodlamalar yapıldıkça

⁹ Kısmi temsil durumu katılımcının sadece kadın-erkek olma durumu ve kadınlarda başörtüsü takıp takmama ile sınırlıdır. Emojiler belirlenirken sembolün gerçek kişiyi belirtecek ya da anımsatabilecek özelliklerini vermekten özellikle kaçınılmıştır. Örneğin katılımcılar arasında yabancı uyruklu siyahi bir öğrenci olmasına rağmen beyaz tenli bir emoji kullanılmıştır. Kadın emojilerinde baş örtüsünün belirtilmesinin nedenini de analizlerde tesettürlü öğrencilerin web kamera açma/açmama motivasyonlarında tesettürün rolünün öne çıkmış olmasından ötürüdür.

revizeler yapılarak kodlama cetveline son hali verilmiştir. Toplamda 24 kod üzerinde araştırmacılar uzlaşmışlardır. Kodlamalar yapılırken iki ayrı araştırmacı hazırlanan veri kodlama cetveli üzerinden kodlama yapmış ve araştırmacılar haftada bir toplanarak kodlayıcılar arası uyumsuzluğun giderilmesi için çalışmışlardır (Saldana, 2019, s. 37). Araştırmada bir kodlama cetveli üzerinden gidildiği için kodlayıcıların belirlediği kodlar arasındaki uyum tamdır. İfadelerin kodlayıcılar arasındaki uyumu ilk uyum toplantısında Cohen’s Kappa katsayısı üzerinden 0.19’dur. Dört hafta boyunca haftada bir toplantının yapıldığı uyum çalışmasında son toplantıdaki uyum 0.86’ya ulaşmıştır ki bu tavsiye edilen 0.85-0.90 aralığındadır (Creswell, 2019, s. 203). Böylelikle veriler analiz edilirken ortak bir kavrayış üzerinden hareket edilmeye çalışılmıştır. Aynı ortak kavrayış ile kodlar belirlendikten sonra kategorilere ulaşılmış, yazarların ortak kanaati neticesinde kodlar ve kategoriler arasındaki ilişkiler analiz edilerek nihayetinde temalara ulaşarak (Punch, 2014, s. 208) analiz sonlandırılmıştır.

BULGULAR

Yirmi bir katılımcı ile gerçekleştirilen mülakatların analizi neticesinde çalışma için anlamlı görülen 1.365 ifade, 24 kod altında kodlanmıştır. Kodlamalar üç kategori altında birleştirilmiş olup bunlar “Motive”, “İsteksizlik” ve “Kaygı” kategorileridir. “Motive” kategorisi, öğrencileri¹⁰ senkron ders esnasında web kameralarını açmaya teşvik eden motivasyonlara ait kodları; “İsteksizlik” kategorisi öğrencileri senkron ders esnasında web kameralarını açmamaya yönelten motivasyonlara ait kodları; “Kaygı” kategorisi ise senkron ders esnasında öğrencilerin web kameralarını açmaları ya da açmamaları durumunda duydukları kaygılara ait kodları kapsamaktadır. Tablo2’de kaç katılımcının hangi kategori ve kod üzerinde fikir beyan ettiği görülebilmektedir.

Tablo 2. Kodlar üzerinde ifadesi bulunan katılımcı sayısı

Motive kategorisi	Katılımcı sayısı	İsteksizlik kategorisi	Katılımcı sayısı	Kaygı kategorisi	Katılımcı sayısı
Verimlilik	20	Hoca	21	Dış görünüş	20
Etkileşim	19	Mekân	20	İzlenmek	18
Odaklanma	19	Rahatlık	19	Kayıt	12
Akademik	19	Ders	17	Akran zorbalığı	10
Yüz yüze	19	Sürü psikolojisi	16	Mahcubiyet	9
Mecburiyet	17	Kişisel	11		
Empati	15	Teknik	10		
Öne çıkma	15	Dini	8		
Özgüven	14	Mahremiyet	3		
İlgi	11				

¹⁰ Buradan itibaren kelime karmaşasına yol açmamak için kullanılan “öğrenciler” ibaresi sadece araştırmaya katılan öğrencileri kapsayacaktır.

Tablo 2’de görülebileceği üzere öğrencilerin neredeyse tamamı web kamera açma motivasyonlarının derslerden alınan verim ile, hoca ve arkadaşlarıyla yaşanan etkileşim ile, derse odaklanmayla, akademik başarıyla ve derse yüz yüze yapıyormuş hissi ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Yine öğrencilerin tamamı web kamera açma konusunda isteksiz oluşlarını dersin hocasıyla ilişkilendirmektedir. Derse bağlandıkları anda içinde buldukları mekânı ve kamera açmadıkları zaman daha rahat hissetmelerini de web kamera açma konusunda isteksizlikle ilişkilendirmektedirler. Ekrandaki görünüşleriyle diğer katılımcılar tarafından izlendiklerini düşünüyor olmalarını kaygı ile ilişkilendiren öğrenci sayısı da oldukça fazladır. Burada kamerasını açsın ya da açmasın öğrencilerin deneyimlerini etkileyen duygu ve düşüncelerin de analize dahil edildiğini belirtmekte yarar vardır. Örneğin, kamerasını açmayan bir öğrencinin, “kamera açmak mecbur tutulsaydı açardım” ifadesi “motive” kategorisi altında “mecburiyet” kodu ile, kamerasını açan bir öğrencinin ise izlendiği hissini belirttiği ifade “kaygı” kategorisi altında “izlenmek” kodu ile kodlanmıştır. Hangi kodda kaç öğrencinin fikir beyan ettiğinin yanı sıra öğrencilerin ifadeleri üzerinde kaç kodlama yapıldığını gösteren kodlama frekansları da önemlidir ki bu sayılar Tablo3’te görülmektedir.

Tablo 3. Kategorilerdeki kodların frekansı

Motive kategorisi	Kodlanma frekansı	İsteksizlik kategorisi	Kodlanma frekansı	Kaygı kategorisi	Kodlanma frekansı
Odaklanma	103	Hoca	160	Dış görünüş	76
Öne çıkma	78	Rahatlık	82	İzlenmek	70
Verimlilik	77	Mekân	74	Kayıt	40
Mecburiyet	76	Ders	71	Akran zorbalığı	34
Akademik	75	Sürü psikolojisi	61	Mahcubiyet	28
Etkileşim	57	Kişisel	20		
Özgüven	41	Teknik	17		
Empati	38	Dini	14		
Yüz yüze	34	Mahremiyet	11		
İlgi	28				
Toplam	607	Toplam	510	Toplam	248
Tüm kodlamaların toplam sayısı: 1365					

Tablo 3’te görüldüğü üzere mülakatlar üzerinde yapılan 1365 kodlamanın 607’si öğrencileri kamera açma konusunda motive eden unsurlar üzerinde, 510’u öğrencilerin web kamera açmalarında gösterdikleri isteksizlik motivasyonları üzerinde, 248’i ise öğrencilerin web kamera açtıklarında yaşadıkları kaygılar üzerinde yapılmıştır. Öğrencileri kamera açmaya motive eden unsurların başında kameranın odaklanmayı sağlaması (103) gelirken; web kamera açmada isteksizliğe yönelten unsurların başında hocaların üslubu (160) gelmektedir. Öğrencilerin dış görünüşlerinden duydukları endişe nedeniyle (76) web kamera açmaktan yoğun olarak kaygı duydukları da tabloda görülebilmektedir.

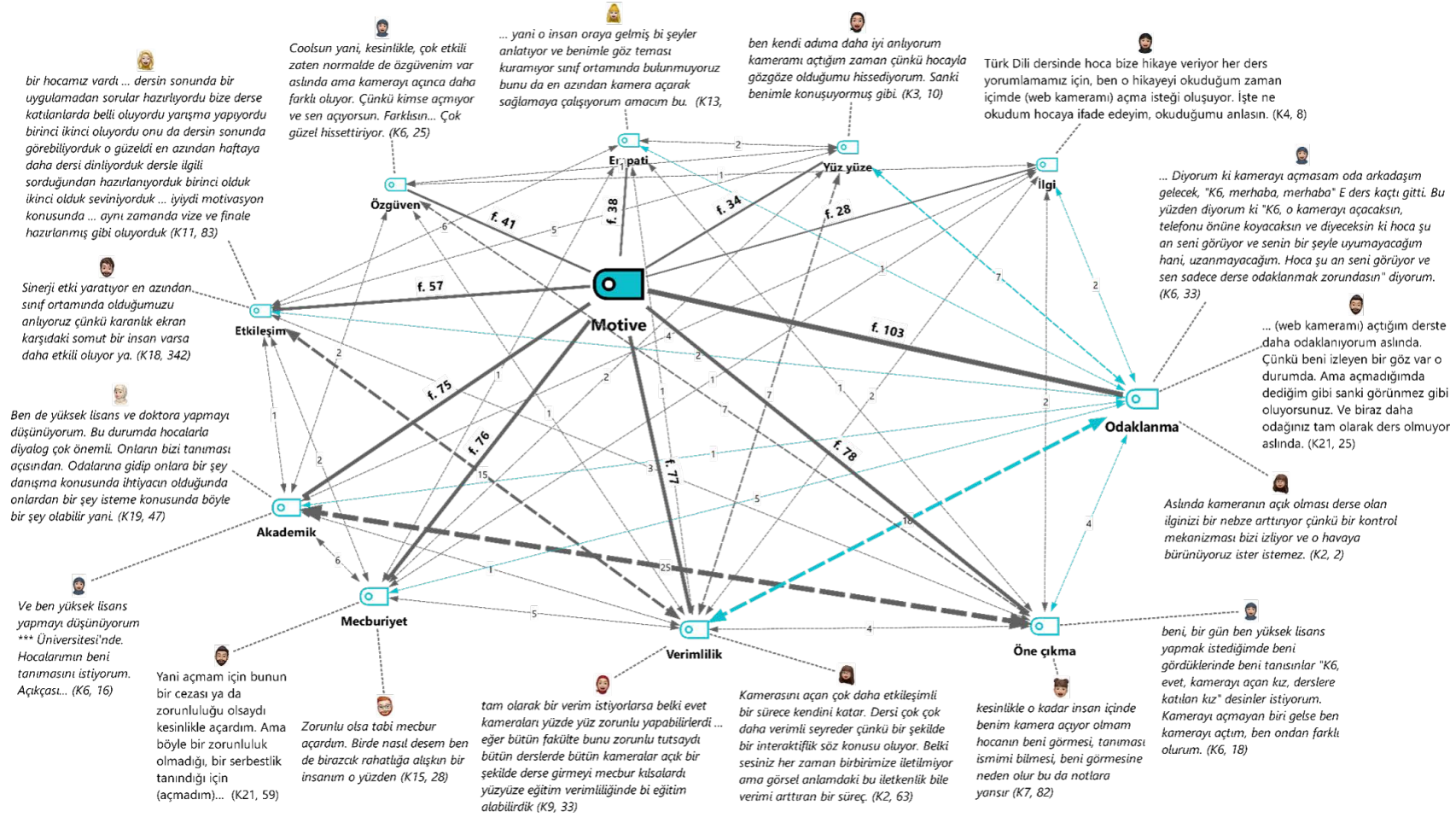
Hangi katılımcının hangi kod üzerinde ne kadar ifade bulunduğunu gösteren kod-katılımcı matrisi de Şekil 1’de gösterilmektedir.

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	K16	K17	K18	K19	K20	K21	TOPLAM	
İsteksizlik																							0
Ders																							71
Dini																							14
Hoca																							160
Kişisel																							20
Mahremiyet																							11
Mekân																							74
Rahatlık																							82
Sürü psikolojisi																							61
Teknik																							17
Kayı																							0
Akran zorbalığı																							34
Diş görünüşü																							76
İzlenmek																							70
Kayıt																							40
Mahcubiyet																							28
Motive																							0
Akademik																							75
Empati																							38
Etkileşim																							57
İlgi																							28
Mecburiyet																							76
Odaklanma																							103
Öne çıkma																							78
Özgüven																							41
Verimlilik																							77
Yüz yüze																							34
TOPLAM	21	42	69	49	53	50	96	52	75	84	86	68	72	61	108	43	66	93	54	63	60	1.365	

Şekil 1. Kod-katılımcı matrisi

Bu matriste katılımcılar yatay ekseninde, kodlamalar ise dikey ekseninde yer almakta olup yatay ve dikeyin kesiştiği kare büyüklükleri de katılımcının ilgili kod üzerindeki ifade sayısını belirtmektedir. Bu matriste en büyük kare 16 kodlama ile K₁₈'in özgüven hakkındaki ifadeleri üzerinden oluşmuştur. K₁₄ ve K₂₀'nin ise özgüven hakkında bir ifadesi kodlanmadığı için kesişimde bir kare mevcut değildir. K₃'ün dersin hocası ile ilgili konular hakkında (15 kodlama) daha fazla söz ettiği; K₉'un akademik performans hakkında (8 kodlama) diğer ifadelerine nazaran daha az söylemde bulunduğu; K₄'ün akran zorbalığı hakkında hiçbir ifadeye bulunmadığı yorumu yapılabilir.

Öğrencileri web kamerasını açmaya teşvik eden motivasyonlarla ilgili kodlar, kodlar arası ilişkiler ve öne çıkan ifadeler Şekil 2’de görülebilmektedir. Şekilde “Motive” ana kategorisi etrafında kodlama frekansına göre kalınlaşıp incelen siyah çizgilerle bağlanmış olan alt kodlar yerleşmiştir. Alt kodların kaç defa kodlandığına yönelik frekans çizginin üzerinde siyah renkle belirtilmiştir. Alt kodlara etrafından kesik siyah çizgilerle katılımcılardan öne çıkan ifadeler bağlanmış, kodlar arasındaki ilişkiler de kesik çizgilerle gösterilmiştir. Odaklanma kodu, üzerinde en çok kodlama yapılan kod olduğu için (f. 103) onun ilişkide bulunduğu kodlar mavi kesik çizgilerle belirtilmiştir. Katılımcıların örnek ifadelerinin üzerinde katılımcıyı temsil eden bir emoji, ifadelerin bitiminde de katılımcı numarası ve ifadesinin analiz sırasındaki konum numarası belirtilmiştir.

Şekil 2. Motive kategorisi alt kodları, kodlar arası ilişkiler ve öne çıkan ifadeler

Şekilde öğrencileri web kamera açmaya motive eden başlıca unsurun odaklanma olduğu görülebilmektedir. K₆ web kamerayı açmanın odaklanmayı sağladığına yönelik "... Bu yüzden diyorum ki, K₆, o kamerayı açacaksın, telefonu önüne koyacaksın ve diyeceksin ki hoca şu an seni görüyor..., ve sen sadece derse odaklanmak zorundasın..." diyerek derste kendi öz disiplini sağlamada web kameraya bir misyon yüklemektedir. K₂₁ de "... (web kamerayı) açtığım derste daha odaklanıyorum aslında. Çünkü beni izleyen bir göz var o durumda. Ama açmadığım zaman sanki görünmez gibi oluyorsunuz. Ve biraz daha odağınız tam olarak ders olmuyor aslında..." diyerek web kamera açmanın derse odaklanma konusunda önemini vurgulamaktadır.

Öğrencinin web kamerasını açtığı durumlarda daha yoğun odaklanma sağlanacağı hususu yaygın bir kanı gibiyse de web kamera açmanın derse odaklanmayı dağıtacağını belirten ifadeler de mevcuttur. Tüm öğrencilerin web kameralarını açtığı bir dersin dikkat dağıtıcı olabileceği hususunu belirten K₅ "(Herkesin kamera açması) dikkat dağıtıcı da olabilir. Çünkü çok kalabalık olacak, çok fazla hareket olacak. Orada birbirlerine bakıp gülenler... Bir hareket etti diye öne çıkarlar... Dikkat dağıtıcı illaki..." diyerek derse odaklanmanın zorluğuna dikkat çekmektedir. Web kamera açmanın derse odaklanmakla ilgisi olmadığını, doğrudan kişinin motivasyonu ile ilgili olduğunu K₈,

"... kendine güvenemeyen insanlar bunu (web kamera açmayı) yapar ya. İlla üzerinde bi yetki hissetmesine gerek yok. Eğer böyle nizamla bir baskıyla çalışacaksa çalışmasın zaten. İllaki birisi beni gözetlesin, illaki beni biri tetiklesin... Ders çalışmam için böyle diyen insan tabii açar, adam kendine güvenmiyor ki... İlla bir teşvik gerekmez ama benim durumum farklı. İllaki birisinin beni görmesi bence yersiz. Gayet not alabilirim, dikkatle dinlerim."

diyerek öğrencinin ders çalışmasının yetkili bir kişiye, bir cihaza ya da otoriteye bağlı olmadığını, bağlılık atfedenlerin de öz disiplini düşük kişiler olduğunu belirtmektedir.

Odaklanma kodu altında tüm öğrencilerin fikir birliğine vardığı tek husus, dersin hocasının web kamerasını açmadığı durumlarda odak kaybının yaşandığıdır. Bu konuda K₂₀ "Bir hocanın kesinlikle görünür olması gerekiyor. Seste bir yere kadar etkili ama görsellik her şey. Hani mimiklerden her şeyi anlayabiliyoruz. Yani o yüzden hocamızın görüntüsünü görmek daha farklı bir durum." diyerek, K₅ ise "Hocanın kamera açmadığı oldu bir kere bir derste. Açıkçası yattım uyudum. Dinleyemedim. Karşımda biri yoktu." diyerek hocayı görememenin derse odaklanmaya ve dersin işlenişine olumsuz etkide bulunduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle dersin hocasının web kamerasını açmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Derste öğrencilerin web kameralarını açmadıklarında kendilerini nasıl hissettiklerini öğrencilerin anlamaları ve bir empati kurabilmeleri için hocaların kendi web kameralarını kapatmalarının da arzu edilen etkiyi göstermediğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak K₃ "Çok anlamsız yani, ben not alırken bile bir slayt görmeliyim, en azından bir word ekranı görmeliyim. Diyor ki hani "Siz böylesiniz, bende karanlık görünüyorsunuz, biraz empati kurun" diyorlar bence." diyerek bu durumun uygun olmadığını dile getirmektedir. Hatta hocaların web kameralarını açmadıkları durumda verimin düştüğünü K₁₃ "Hocalar açmadığı zaman derse devamlılığım,

odaklanma sürem veya ilgim tamamen kayboluyor” diyerek ve K₁₇ “hocayı görmek sana bir güven veriyordu her türlü bence açması olumlu olarak etkiliyor öğrencileri.” diyerek belirtmektedirler.

Aslında hocaların herhangi bir şey yapmasına gerek kalmadan da öğrencilerin bu konuda yoğun bir şekilde empati kurduklarını söylemek mümkündür. Sadece web kameralarını açan öğrencilerin değil, açmayan öğrencilerin de hocalarının durumlarını anladıkları söylenebilir, fakat web kameralarını açan öğrencilerde bu empatinin yoğun olarak ifade edildiği görülmüştür. Bu ifadeler “empati” kodu altında birleştirilmiştir. K₁₃’ün ifadesi bu kod altındaki ifadelerin özeti niteliğindedir:

“ben karşıdaki insana bir saygı göstergesi olarak görüyorum bunu yani o insan oraya gelmiş bi şeyler anlatıyor ve benimle göz teması kuramıyor sınıf ortamında bulunmuyoruz bunu da en azından kamera açarak sağlamaya çalışıyorum amacım bu. Ben bi de özenli bir insanım hayatım içinde öyle bana ilgi gösterene ilgi gösteririm hoca hazırlıklıysa ben de hazırlıklıyım” (K₁₃)

Sanki gerçek bir sınıfta yüz yüze ders yapıyormuş hissini yaşamak ve derse odaklanarak, daha etkileşimli ve daha verimli geçirmek için web kameralarını açtığını belirten öğrencilerin sayısı da az değildir. Bu durumu K₃ “... kendi adıma daha iyi anlıyorum kameramı açtığım zaman çünkü hocayla göz göze olduğumu hissediyorum. Sanki benimle konuşuyormuş gibi.” diyerek özetlemektedir.

Öğrencilerin web kameralarını açmaya teşvik eden en yoğun ikinci motivasyon, hocalarının gözünde arkadaşlarından öne çıkıyor olduklarını düşünmeleridir. “Öne çıkma” kodu altında işaretlenen ifadelerde öğrenciler web kameralarını açarak hocaların kendilerini tanıyacaklarını, bu sayede de çeşitli kazanımlar elde edeceklerini düşünmektedir. Web kamerasını açan 11 öğrenciden 10’u web kameralarını açarak akademik başarı konusunda fayda göreceğini düşünmektedir. K₆ bu konuda “... bir gün ben yüksek lisans yapmak istediğimde beni gördüklerinde beni tanısınlar "K₆, evet, kamerayı açan kız, derslere katılan kız" desinler istiyorum.” demektedir. Burada ilginç olan bir durum vardır ki o da web kamerasını açmayan öğrencilerin de web kamerasını açanların akademik başarısının daha yüksek olacağını düşünüyor olmalarıdır. Bu konuda K₄

“Bir hocamız var, anayasa hocası, diyor ki kamera açmanızı istiyorum diyor, tek bir arkadaşımız kamerasını açıyor, o da bilen biri. Anayasayla ilgilenen biri, derse gelmeden önce konuyla ilgili makale vesaire okuyor. Sonra da anayasa hocası da şey diyor, "Mehmet bunu biliyordur zaten", o kamera açan arkadaşım. "Mehmet okumuştun, bunu Mehmet ile konuşmuştuk, sen zaten okumuştun Mehmet" vesaire diyor. O da yani hem o arkadaşımızın bizim gözümüzdeki saygınlığını arttırıyor hem de hocanın gözünde onun bir yeri oluyor. Mehmet Anayasacı...”

Derken; K₇ “kesinlikle o kadar insan içinde benim kamera açıyor olmam hocanın beni görmesi,

tanınması ismimi bilmesi beni görmesine neden olur bu da notlara yansır yüksek lisans yapmak istesem bunu yapardım kesinlikle” diyerek yüksek notun ve hatta lisans üstü eğitimin yolunun web kamera açmaktan geçtiğini belirtmektedir.

“Öne çıkma” kodu web kamera açmada akademik kariyer ve yüksek not alma motivasyonlarını da içeren “akademik” koduyla oldukça ilişkilidir. K₁₉’ un “Ben de yüksek lisans ve doktora yapmayı düşünüyorum. Bu durumda hocalarla diyalog çok önemli. Onların bizi tanınması açısından...” ifadesi hem öne çıkmayı hem de akademik motivasyonları kapsamaktadır. Sadece bir öğrenci, K₂, yüzünü ekşiterek “benim derdim her zaman kendimle olmuştur, derslerimle olmuştur. O yüzden görevim, gösterileyim muhabbetlerine girmem, kendime hiç yakıştırmadığım hususlardır” diyerek diğer ifadelerle çelişmektedir. Buna ek olarak web kamerasını açan öğrencilerin dersin hocasına yağcılık yaptığını düşünen öğrenci sayısı da az değildir. K₁₂ biraz da suratını asarak “... o tip arkadaşları çevremde bile istemem, hocaya yağcılık olarak yapıyorlar yaranma için sınırda kalırsam beni geçirir gibisinden...” diyerek diğer ifadeleri özetlemektedir, fakat web kamera açmayı yağcılık olarak gören öğrencilerin tamamının derslerde web kameralarını açmayan öğrenciler olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira bu ifadelerle karşı K₁₃ web kameralarını açanların zaten notları yüksek öğrenciler olduğunu belirtmekte ve “derse hazırlıklı geldiklerini ve tamamen ders odaklı olduklarını düşünüyorum. Hocayı dinleyip anlama konusunda daha başarılı olduklarını bile düşünüyorum çünkü notlarımız yüksek” diyerek aslında hocaların web kamera açtıkları için onların notunu arttırdığını değil, daha odaklandıkları ve dersi daha iyi anladıkları için notlarının yüksek olduğunu vurgulamaktadır. K₂ de K₁₃ ile benzer şekilde

“Kamerasını açan çok daha etkileşimli bir sürece kendini katar. Dersi çok çok daha verimli seyrediyor çünkü bir şekilde bir interaktiflik söz konusu oluyor. Belki sesiniz her zaman birbirimize iletilmiyor ama görsel anlamdaki bu iletkenlik bile verimi arttıran bir süreç. O yüzden kamerasını açan bence çok çok daha verimli bir ders zamanı geçiriyordur.”

diyerek aslında akademik başarının derste alınan verimden ve etkileşimden kaynaklandığını belirtmektedir. K₁₃’ün ve K₂’nin ifadeleri esasında “öne çıkma”, “odaklanma”, “etkileşim”, “verimlilik” ve “akademik” kodları arasındaki ilişkiyi de oldukça iyi özetleyen ifadelerdir. Zira Şekil 2 incelendiğinde çok sayıda ifadenin bu kodlar arasında ilişkiye vurgu yaptığı görülebilmektedir. Buradan hareketle web kamerasını açan öğrencilerin derste öne çıkacaklarının farkında olduklarını ve bu nedenle derse hazırlıklı geldiklerini, derse daha fazla odaklandıklarını ve daha fazla etkileşime girdiklerini, böylelikle dersten aldıkları verimin arttığını ve bu durumun hem dersi geçme notuna hem de akademik kariyerlerine olumlu yansıtacağını düşündüklerini söylemek mümkündür.

Öğrencileri web kamera açmaya teşvik eden bir diğer motivasyon, kamera açmanın verdiği özgüven hissidir. K₆ “Coolsun¹¹ yani, kesinlikle, çok etkili ... kamerayı açınca daha farklı oluyor. Çünkü kimse açmıyor ve sen açıyorsun. Farklısın... Çok güzel hissettiriyor.” ifadesiyle bu durumu

¹¹ Son yıllarda oldukça yaygınlaşan bu kelime dilimize doğrudan çevrilememekle birlikte tarz sahibi, karizma sahibi anlamlarına gelmektedir (Aksoy, 2020).

ifade etmektedir. Bu motivasyona ek olarak web kamera açmanın yüz yüze eğitim yapıyormuş hissi yaşatması da “ben kendi adıma daha iyi anlıyorum kameramı açtığım zaman çünkü hocayla göz göze olduğumu hissediyorum. Sanki benimle konuşuyormuş gibi.” (K₃) ifadesiyle ortaya konmaktadır.

Öğrenciler web kameralarını çoğunlukla ilgi duydukları derslerde açtıklarını belirtmektedirler. Bu ilginin dersin içeriğine ve hocanın üslubuna ve dersi işleme şekline göre değiştiği ifadelerle yansımaktadır. K₁₆'nın “ders ilgimi çekmediği müddetçe açmıyordum.” ifadesi bu ifadeleri özetleyen en sade ve net ifadedir. K₁₅'in “... (hoca) güzel videolarla ya da güzel hani nasıl desem süslese resimlerle bi kaynaklarla (ders) daha ilgi çekici olabilir” ifadesi de aslında monoton ders yapmanın ilgiyi azalttığını özetlemektedir. Dersin hocasının öğrencilere karşı üslubunun web kamera konusunda motive edici bir unsur olabileceği gibi isteksizliğe de neden olabileceği “isteksizlik” kategorisi altında da tartışılmaktadır.

Öğrencilerin web kameralarını açma konusunda oldukça tartışmalı bir husus daha vardır ki o da web kameraların açılmasının mecburi tutulmasıdır. K₃, K₁₅, K₂₀ ve K₂₁ zorunlu tutulması durumunda web kameralarını açacaklarını belirtmektedirler. K₁₅ bu konuda “Zorunlu olsa tabi mecbur açardım.” derken K₂₁ “Yani açmam için bunun bir cezası ya da zorunluluğu olsaydı kesinlikle açardım.” demektedir. K₃ “Kesinlikle, kesinlikle mecbur tutulmalı bence çünkü öğrenci milletinden her şey beklenir ve sıkı tutulmadığı müddetçe gevşer” (gülüyor) derken K₂₀ “Bence bazı şeylerin zorunlu tutulması gerekiyordu. Bu; kamera olur, devamsızlık belki. Ya da kamerası açılmayan öğrencilerin devamsızlık sayılacaktı.” diyerek böyle bir mecburiyeti desteklemektedirler. K₉ web kamerası açma mecburiyetinin hocanın inisiyatifine bırakıldığı durumları eleştirmekte “belki evet kameraları yüzde yüz zorunlu yapabilirlerdi ama bu süreç yüzde yüz olarak bütün derslerde geçerli olmalıydı” diyerek bir mecburiyet olacaksa onun herkesin uymakla yükümlü olduğu genel bir kurala dayanarak, inisiyatife bırakılmadan yapılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Burada öne çıkan bir durum vardır ki o da bu mecburiyetin öğrenciler tarafından kişisel algılanmasıdır. K₈ öğretim elemanının web kamera açmayı zorladığı bir durumda “hocanın dersinden çıkar ve onu şikâyet ederdim çünkü bizim okulda kamera açmak zorunlu değildi ve onların hakkı değil” diyerek, K₉ “Kamera açmak hocanın inisiyatifine bağlı bir süreç ve hoca bunu zorunlu kıldığında o hocadan otomatik olarak soğuyorduk neden bunu bize yaptırmak zorunda niye diğer hocalar gibi rahat değil niye bizi zorluyor gibi düşüncelerimiz oluyordu” diyerek durumu doğrudan öğretim elemanının şahsiyle bağdaştırmaktadır.

Öte yandan web kamerasını her derste açan K₁₂ “(hoca) zorlasaydı baskı altında olduğumu hissederdim, hani sonuçta zorla yaptırılan bir şey. Bir dayatma var nasıl rahat olabilirsiniz konsantre olabilirsiniz? Rahat olamazsın ve gözüm sürekli de bi kamerada olurdu dersten bir şey anlayamazdım açıkçası” diyerek zorlamanın aksi tesir yapabileceğini belirtmektedir. Zira K₁₆ olumsuz anlamda kafasını sağa sola sallayarak “Açardım ama dinler miydim?” diye sormaktadır. K₁₀ “... zaten hukukta da böyle bir zorunluluğumuz olmadığı için bunu hocaya dile getirip açmazdık yine” diyerek konuyu hukuki boyuta çekmektedir ve zorlamanın olumlu sonuçlanmayacağını belirtmektedir.

Öğrencilerin web kameralarını açmaya zorlanmaları, her ne kadar ifadelerden hareketle motive

kategorisi altında kodlanmış olsa da onları motive etmekten ziyade web kamera açmada isteksizliğe neden olan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Kodlayıcılar arasında en çok tartışmanın yaşandığı konunun da bu kodun yeri olduğu söylenebilir. Mecburiyetin motive kategorisi altında yer almasının en önemli nedeni, genel bir kural olması durumunda, öğrencileri derse katılmalarına teşvik edici ve adaletin sağlanması açısından web kamerayı açmanın gerekli olduğu düşüncesinin katılımcılarda ağır basıyor olmasıdır. Bu konuda K₁₄ “... en azından eşitsizlik olmazdı. Yine benimle aynı bölüm farklı üniversite, kızın ortalaması yükseldi. Kamera açılmadı kopya çekti. Çalışkan değil yapamaz, grup kurmuşlar oradan konuşup yapıyorlar. Eee ortalaması kaç? Dörde yakın benim ortalamam yerle bir” diyerek ilgili duygulara tercüman olmaktadır. K₁₇ “öğrencileri mecbur kılan bir durumun olması gerektiğini düşünüyorum.” ve K₁₈ “mecbur bırakırsan derse katabilirsin beni yoksa yani kendi adıma zor ya çok zor.” diyerek mecburiyeti desteklemişlerdir. Yine de web kamera açmanın mecbur tutulduğunda oluşturacağı isteksizliğin yadsınamayacağı aşikardır.

Katılımcıları mecburiyet dışında web kamera açma konusunda isteksizliğe sevk eden unsurlar “İsteksizlik” kategorisi altında, endişeye sevk eden unsurlar ise “kaygı” kategorisi altında kodlanmıştır. Yapılan kodlamalar, kodlamalar arası ilişkiler ve öne çıkan ifadeler Şekil 3’te gösterilmiştir.

Derse giren hocanın öğrencileriyle olan iletişimi ve dersi işleyiş üslubunun olumsuz oluşunun öğrencileri web kameralarını açma konusunda isteksizliğe yoğun olarak sevk ettiğini söylemek mümkündür. Zira Şekil 3’te görüldüğü üzere katılımcıların ifadeleri üzerinde en çok (160 defa) kodlama yapılan kod “hoca” kodudur. K₉ bu konuda

“bi hoca ne kadar yadırgayıcı ne kadar ön yargılıysa yanlış bir şey söyleyebilirsiniz ya da yanlış bir cevap verebilirsiniz. Eğer buna kızılıyorsa sınıftakiler de sizinle dalga geçebilir, yadırgayabilir. ... ama sevilen bir hocanın dersinde verdiği cevap yanlış olsa bile hocayla birlikte onu düzeltme şansın var... (o hoca) seni aslında incitmiyor yönlendirip rahatlatıyor “yanlış cevap verdin” diye herkese söylemiyor, bağırıyor, “bu ne biçim fikir” diye “hiç mi dinlemiyorsun” gibi şeyler söylemiyor. ... Sen de bu durumda korkmuyorsun, çekinmiyorsun değişiklik için eğlence için açıyorsun kamerayı.”

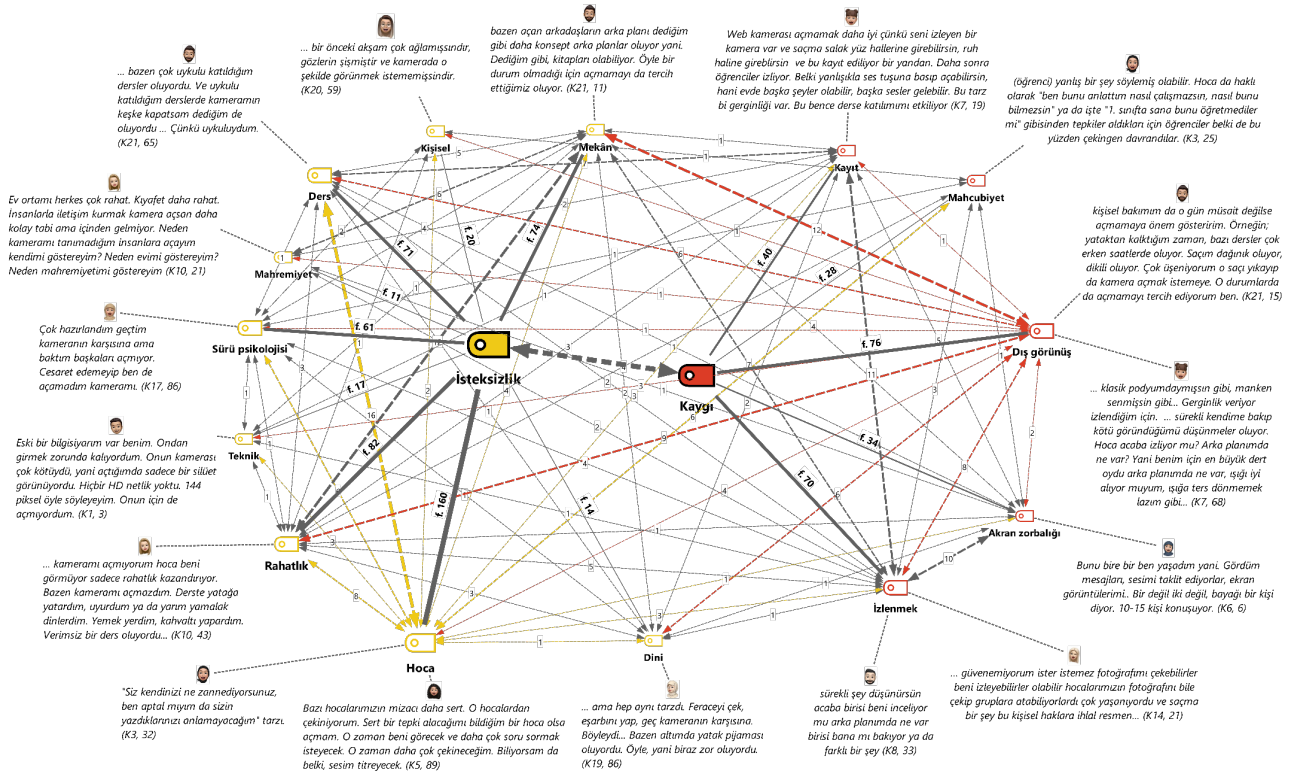
diyerek web kamerasını açmasında hocanın dersi işleyiş üslubun önemini belirtmektedir. K₃’ün “Siz kendinizi ne zannediyorsunuz, ben aptal mıyım da sizin yazdıklarınızı anlamayacağım” tarzı” şeklinde, K₁₄ “hocalarda farklı işleyiş farklı bi hoca vardı o hoca öğrenciyi tutardı bak korkutmaz rahatta bırakmaz enerjisine kapılır dinlerdik eşit adil değil tavırlar farklı” şeklindeki ifadeleri bu hususun önemini vurgulamaktadır.

K₅ web kamerasını “asla açmayacağım” şeklinde bir karara yönlendiren tecrübesini şöyle ifade etmektedir:

“İlk haftalar görüntülü katılıyordum (hocanın) derslerine. Çok da güzel geçiyordu. ... Son haftalara doğru artık bir şeye canı sıkılmış olabilir. İnsanlık hali ama her ders bunu yansıttı ve soğuttu. Bir şey söylüyorum, azarlanıyorum... Bir defasında okul öğrenci mail adresim yerine yanlışlıkla şahsi mailim¹² üzerinden ödevimi göndermişim... "Bu ne laubalilik, kaç yaşında insanlarsınız, böyle isim mi olur, adımı söyledi, kim bu dedi" ben çıktım direkt. Sınavımı geçersiz sayarsa da sayısın, niye böyle rencide ediyorsun ki. Zaten sınav stresi var. Bende son noktaydı. Bağırды bayağı...”

Hocanın olumlu üslubunun öğrenciyi web kamera açma konusunda cesaretlendirdiğini K₁₉'un “ben tek başıma kameramı açtım. Hatta öğretmenim çok sevdiğim bir hocaydı. “Bu dersi sana anlatıyorum”, diye ithaf etti (burada gülüyor). O zaman insan mutlu oluyor.” ifadesinde görmek mümkündür. Sadece K₇'nin hocaların taklidini yaparak alaycı mimikleriyle “Mirheba arkadaşlar. Fıtmı¹³ açmış kamerayı, nasılsın Fıtmı iyi misin? Aaa nerdesin? Aaa ne güzel ... Arka tarafta insan darlanıyor” şeklinde bir karşı çıkışı mevcuttur fakat diğer katılımcıların bu konudaki olumlu yaklaşımlarından hareketle hocaların nazik tutumlarının ve bazen basit bir teşekkürün dahi web kamera açmada motive edebileceği söylenebilir.

Şekil 1. İsteksizlik ve Kaygı kategorilerinin alt kodları, kodlar arası ilişkiler ve öne çıkan ifadeler

¹² Öğrencinin e-posta adresinin isim-soy isim yerine süperiletisimcicocuk25784@gmail.com gibi temsili bir ifade ile oluşturulduğu belirtilmiştir.

¹³ Katılımcı Fatma ismini ağzını eğip bükerek alay eden bir tonda söylemektedir.

K₁₆'nın "Dersi veren akademisyen hocalarımızın tutumlarına göre uzaktan eğitim daha verimli olabiliyor." dediği gibi, hocanın olumlu tutumunun durum dersin verimini de etkilediği burada belirtilmelidir. Dersin verimi hususunda sadece üslubun değil, dersi işleyiş şeklinin de verimi etkilediğini K₁₁'in "bizi derste tutan katılmamıza teşvik eden şeyler olabilirdi mesela bize görevler verebilirlerdi hocalarımız sunum yapmak gibi bizim de anlatabileceğimiz bir şekilde bir ortam olabilirdi hep kendileri anlatmak yerine bizi derse katabilirlerdi" ifadesi ortaya koymaktadır.

Hocaların üslubunda öğrencilerin oldukça şikayetçi olduğu başka bir durum daha vardır ki o da notla korkutularak web kameralarını açmaya yönlendirilmeleridir. K₁₈'in "Bazı hocalarımız açın, işte açmazsanız bu notunuza yansır veya size yansır sınavınıza yansır gibi durumlar olabiliyordu." ifadesi deyim yerindeyse notla tehdit edilmenin öğrencilerin web kamera açmaya bir tepki oluşturmalarına neden olmaktadır. Konuya farklı bir açıdan yaklaşan K₄ hocaların not karşılığında kamera açtırmaları hususunda "Bende mesela ters tepiyor. Hoca öyle söyleyince bu sefer de hocaya karşı not hırsında olan biriymişim gibi görünmek istemiyorum. Açacaksam da açmıyorum... İlkokulda mıyız ortaokulda mıyız ne artısı eksisi?.." diyerek not karşılığında web kamera açtırmanın üniversite öğrencisi nezdinde uygun olmadığına altını çizmektedir.

Öğrencilerin kameralarını açma konusunda isteksizlik göstermesinin en temel nedenlerinden bir diğeri, kendilerini rahat hissetmeleridir. K₁₂ bu konuda "kameramı açmayınca daha rahat bir ders dinledim. Beni kimsenin görmemesi, odada tek başıma olmam... Sadece ben hocayı görüyorum, ne hoca beni görüyor ne arkadaşlarım beni görüyor. Daha rahat bir ortamdı" diyerek diğer ifadeleri özetlemekte, web kamera açmayarak daha rahat hissettiğini belirtmektedir. Rahat hissetmenin içinde bulunulan mekânla ve öğrencinin dış görünüşüyle yoğun ilişkili olduğu Şekil 3'te belirgin bir şekilde görülebilmektedir. İçinde bulunduğu ortamın bir dekor olarak kamerada güzel görünmeyeceği için web kamerasını açmadığını K₂₁ "bazı durumlarda arka planımız uymuyor... duvarın rengi olmuyor, uymuyor. Arka planda bir kitaplığım yok... Arka plan çok boş kalıyor ve açmak istemiyorum." şeklinde, kalabalık olduğu için açmadığını K₁₉ "ev kalabalık oluyor, odada birden fazla kişi olduğunda kamera açmak zor oluyor. Arkadan görünüyorlar" şeklinde, K₁₀ da evinin kendi mahremi olduğunu için "ev ortamı, herkes çok rahat, kıyafet daha rahat, insanlarla iletişim kurmak kamera açsan daha kolay tabi ama içinden gelmiyor. Neden kameramı tanımadığım insanlara açayım kendimi göstereyim? Neden evimi göstereyim? Neden mahremiyetimi göstereyim" diyerek derslerde web kamera açmamanın neden rahat olduğunu gerekçelendirmektedirler. Mekânın dış görünüşle ilgisini K₇,

"izleniyormuşum hissi klasik podyumdaymışın gibi, manken senmişsin gibi gerginlik veriyor. İzlediğim için acaba sürekli kendime bakıp kötü görüdüğümü düşünmeler oluyor... Hoca acaba izliyor mu? Arka planımda ne var? Yani benim için en büyük dert oydu... Arka planımda ne var? Işığın iyi alıyor muyum? Işığa ters dönmek lazım gibi..."

diyerek mekanın aslında dış görünüş ve izlenme gibi çeşitli kaygılarla da ilişkili olduğunu belirtmektedir. K₉ "sınıf ortamında hocaya konsantre oluyor ama onlineda kamerayı açtığımızda herkesin izlemek için bir ortamı var ben orda bir şey yapsam dikkat çekecek" diyerek ve K₈ "sürekli

şey düşünürsün acaba birisi beni inceliyor mu arka planımda ne var birisi bana mı bakıyor” diyerek bu endişeleri yaşamaktansa web kamera açmamayı tercih ettiklerini belirtmektedirler.

Burada öğrencilerin ekranda güzel görünmeleri hususunda aşırı kaygı duyduklarının altını çizmekte fayda vardır. K₃ “... benim arkadaşım derse girmeden önce mutlaka kamera açacağımız bir ders ise eğer duş alıyordu...” (kahkaha atıyor) demektedir, K₁₀ “... birisi açmıştı böyle eyelinerlı makyajlı böyle saçlar maşalı...” demektedir. Bunun nedenlerine inildiğinde iki husus ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi K₁₃’ün

“ben nasılsa okula gelirken hazırlanıp çıkıyorsam evden düzgün bir kıyafet işte bir parfümdür biz kadınların önemli noktası, yine aynı şekilde o kameranın karşısına geçip oturuyorum yine aynı düzeni sağlamak lazım. Kendimi özel hissetmek için hani sıkılmamak için yapıyordum belki bunu”

ifadesinde olduğu gibi dersi daha ciddi ve verimli geçirmek arzudur denilebilir. Bu motivasyonu olumlu olarak ele almak mümkündür. Bununla birlikte madalyonun diğer tarafında güven problemi ve akran zorbalığının yer aldığını görmek de mümkündür. K₁₄ bu konuda “Tanımıyorum ki ben onları. Yüz yüze ya da okula hiç başlayamadığım için görmedim kimseyi. Güvenemiyorum ister istemez. Fotoğrafımı çekebilirler, beni izleyebilirler, olabilir... Hocalarımızın fotoğrafını bile çekip gruplara atabiliyorlardı, çok yaşıyordum bu” diyerek aynı durumun kendi başlarına gelmesi hususunda bir güven problemi yaşadığını belirtmektedir. K₅ benzeri durumun kendi başına geldiğini “Benim odamda iki tarafta pencere var ve prize yakınlığımdan dolayı pencere arkamda kalıyor. Karanlık çıkıyor yüzüm. "Kara Fatma", "Gudubet suratlı".. diyorlar.” diyerek arkadaşlarının kendi hakkında konuştuklarını belirtmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamı dış görünüşünden ve izleniyor olmaktan duydukları kaygıdan dolayı web kameralarını açmaktan sakındıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin arkadaşları önünde mahcup olmamak için web kameralarını açmadığı da ifadelerle yansımıştır. K₃ “Hoca da haklı olarak "ben bunu anlattım nasıl çalışmazsın, nasıl bunu bilmezsin" ya da işte "birinci sınıfta sana bunu öğretmediler mi" gibisinden tepkiler aldıkları için öğrenciler belki de bu yüzden çekingen davrandılar.” diyerek, K₁₅ de “ee hani o topa girmek istemezsiniz ... çünkü size soracak, bilemezsiniz bilemem hissiyatı oluşturacak” diyerek öğrencilerin web kameralarını açmayarak bu hissi bertaraf etmeye çalıştıklarını belirtmektedirler.

Senkron derslerin kaydedilip daha sonra tekrar seyredilebiliyor oluşunun da web kamera açma konusunda bir endişe kaynağı olduğu ifadelerle yansımıştır. Bu konuda K₇ ifadesinde

“... seni izleyen bir kamera var ve saçma salak yüz hallerine girebilirsin ruh haline girebilirsin ve bu kayıt ediliyor bir yandan. Daha sonra öğrenciler izliyor belki yanlışlıkla ses tuşuna basıp açabilirsin, hani evde başka şeyler olabilir başka sesler gelebilir... Bu tarz bi gerginliği var bu bence derse katılımımı etkiliyor”

diyerek diğ er ifadelerin bir özetini ortaya koymakta, kamera karşısında yaşayabileceğ i olumsuz bir durumun kayıtlara geçmesinden endiş e duyduğ unun altını çizmektedir.

Ders kayıtlarının alınıyor olmasının tesettürlü bazı öğrencilerde endiş e oluşturduğ u da ifadelere yansımıştır. K₉ “mesela boyun kısmım gözüktü ben bundan rahatsız olurum veya o adamın tekrar onu izleyecek olması zaten rahatsız ediciydi” diyerek web kamera açmada taşıdığı kaygının nedenini anlatmaktadır. K₁₃ “eğ er kapalı olsaydım (tesettürlü) bunu çok problem etmezdim normal hayatta da tesettürün açılabilir eteğ in açılabilir bunlar sadece dersle ilgili yaşanacak bir şey değ il” diyerek K₉’a karşı çıkmakta, bunun web kamera açmama konusunda bir bahane olabileceğ ini belirtmektedir. Burada meselenin tekrar tekrar seyredilmek olduğ u söylenebilir. Bu nedenle kamera kaydının alınmaması durumunda tesettürlü öğrencilerin daha rahat web kameralarıyla derse katılım sağlayabileceğ ini söylemek mümkündür.

Tesettürlü öğrencilerin web kamera açma isteksizliğinde öne çıkan belki de en önemli unsur ders öncesindeki tesettür hazırlığıdır. K₁₇ “benim için ş alımı makyajımı yapıp öyle geçmek (web kamera karşısına)... bunun rahatlığını çok yaşadım kamerayı kapatarak.” diyerek, K₁₉ “Feraceyi çek, eşarbını yap, geç kameranın karşısına, böyleydi. Bazen altımda yatak pijaması oluyordu. Öyle, yani biraz zor oluyordu.” diyerek, K₁₂ ise “Ben tesettürlüyüm ona göre giyinmem gerekiyor, ona göre eşarp yapmam gerekiyor... Bunların hepsi birer külfetti gözümde... Değ mez yani 35 dakika için kamera karşısında...” diyerek ders öncesi hazırlık yapmak yerine web kamerayı açmamanın daha rahat olduğ unu ifade etmektedirler.

Öğrencilerin web kamera açma konusunda isteksiz oluşlarının diğ er nedenlerini de dersle ilgili unsurlar, kişisel bazı nedenler ve teknik nedenler olarak sıralamak mümkündür. K₁₁ “özellikle sabah olan derslerde ... sabah 9 da falan uyandıgımız saatler olduğ u için biraz zor oluyordu, sabah derslerinde açmak istemiyordum” ifadesiyle, K₂₀ de “... sunum yapacağım mesela o zaman açarım kameramı. Sunum esnasında kameranın kapalı olması çok doğru bir davranış değ il.” ifadesiyle dersin zamanı ve işlenişinin web kameralarını açmamalarındaki nedenleri belirtmektedirler. Kişisel nedenlere bakıldığında K₂ “... tedavi gördüğ üm bir süreç vardı, çenemden bazı operasyonlar geçirdim ve konuşamıyordum ve yüzüm gözüm şiş oluyordu ve zorlanıyordum.” ifadesiyle ve K₂₀ gülerek “bir önceki akşam çok ağlamışsındır, gözlerin şişmiştir ve kamerada o şekilde görünmek istememişsindir.” ifadesiyle kişisel nedenlerle web kameralarını açmamalarındaki isteksizliğ i ortaya koymuşlardır. K₁ “... (bilgisayarımın) kamerası çok kötüydü, yani açtıgımda sadece bir silüet görünüyordu. Hiçbir HD netlik yoktu. 144 piksel öyle söyleyeyim. Onun için de açmıyordum.” ifadesiyle, K₁₂ de “bazı zamanlar ses kopuklukları çok vardı ya bazen hocanın sesi gidiyordu bazen öğrencinin sesi gidiyordu evin internetin çekim hızı düşük bu gibi sorunlar karşılaştık” ifadesiyle teknik aksaklık ve yetersizliklerin web kamera açmamalarındaki rolüne değ inmektedirler.

Yukarıda belirtilen tüm isteksizlik ve endişelere rağmen bir unsurun, sürü psikolojisinin, öğrencilerin davranışları üzerinde önemli bir tetikleyici olduğ u rahatlıkla söylenebilir. Web kameralarını derslerde bazen açmayan öğrencilerin yanı sıra hiç açmayan K₇, K₁₀, K₁₂, K₁₄, K₁₅ ve K₁₇ sınıftaki çoğ unluğ un web kameralarını açması durumunda kendilerinin de web kameralarını açacaklarını belirtmektedir. Yani neredeyse tüm katılımcılar davranışlarında sürü psikolojisinin

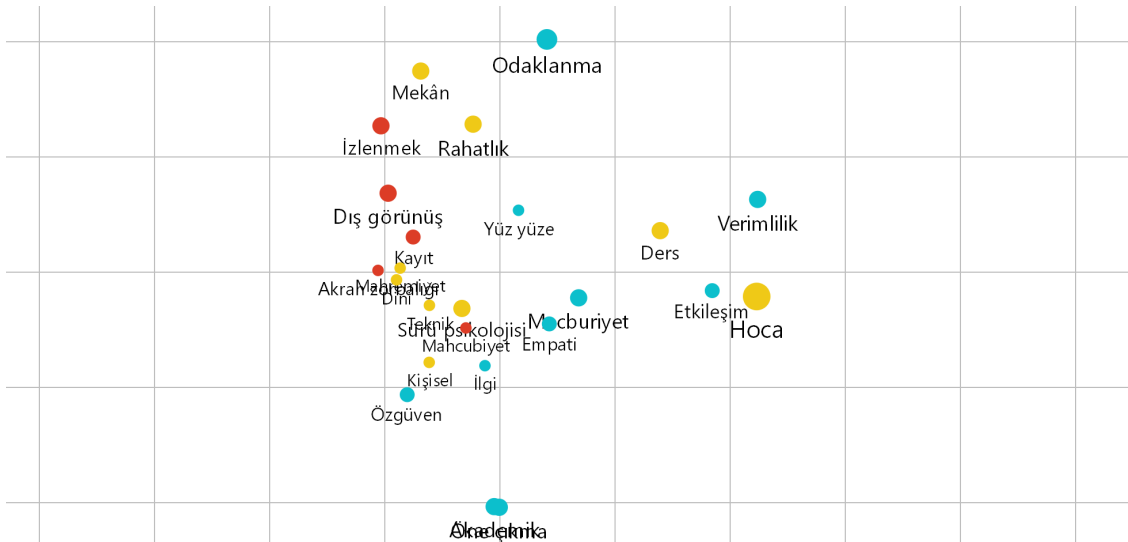

etkili olduğunu ifade etmektedir. K₇, K₁₂ ve K₁₇ “herkes açarsa ben de açardım” diyerek, K₁₀ “herkes açarsa bu seferde herkes bana bakacak düşüncem olurdu ... açardım o zaman” diyerek, K₁₄ “ayrık olmak kötü” şeklinde ifade ederek, K₁₅ “O hesap ya işte kömürün içindeki elmas gibi olmayayım diye” diyerek aslında web kameralarını açabileceklerini ama çoğunluğa uyarak açmamayı tercih ettiklerini belirtmektedirler. K₇ de ilk zamanlarda web kamerasını açtığını ama sonrasında kimsenin açmadığını görünce o da bundan vaz geçtiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... ben ilk başlarda derslere ekran açık katılıyordum ama kimsenin katılmadığını gördüğüm zaman dersin ortasında ben de kapatıyordum. Orada insanların beni izlemesi hoş değil. Benim onları görmediğim yerde hani bir de ben varım sadece... O kadar kişi açsa birisine odaklanamazsın zaten birisini izleyemezsin zaten ama kimsenin açmadığı yerde ben açtığımda direkt odak benim”

Web kameralarını açma konusunda katılımcıların neredeyse tamamının sürü psikolojisi içerisinde olduklarını ifade etmeleri, isteksizlik ve kaygı kategorisindeki unsurların öneminin azaldığı anlamına elbette gelmeyecektir, fakat web kamerasını asla açmayacağını belirten katılımcıların dahi sürü psikolojisi ile hareket ediyor oluşunun anlaşılması, bu unsurun daha da dikkate alınması gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Motive, isteksizlik ve kaygı kategorileri arasındaki tüm ortak kodlamalardan doğan ilişkileri, Şekil 4 üzerinde belirtilen kod haritası üzerinden de okumak mümkündür.

Şekil 4. Kod Haritası

Bu haritada birbirine yakın duran kodlar, birbiriyle en çok ilişki içinde bulunan kodları göstermektedir. Görselin sağ tarafında hoca-etkileşim-verimlilik ve ders kodlarının birbirine yakın konumlanması, hocanın üslubunun alınan etkileşim, verim ve dersin işlenişiyile ilişkili olduğunu göstermektedir. Şeklin en altında ve diğer kodlardan daha uzakta konumlanmış olan akademik ve öne çıkma kodları ise (ki neredeyse birbirinin üzerine konumlanmıştır) web kamerasını açarak öne çıkmak isteyen öğrencilerin akademik başarıyı da gözettiklerini ortaya koymaktadır. Mekân, izlenmek, rahatlık ve dış görünüş arasındaki yakın ilişkinin ise izlenme kaygısı güden öğrencilerin web kamera açacaklarsa dış görünüşüne ve buldukları mekâna dikkat ettikleri ya da rahat olmayı tercih ederek web kamera açmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Akran zorbalığı, kayıt, mahremiyet, dini kodlarının yakınlığı ise öğrencilerin web kamera açmayışlarının nedenleriyle doğrudan ilişkilendirilebilir.

SONUÇ

Uzaktan senkron eğitimde öğretim elemanı ile öğrenci arasındaki en önemli iletişim aracı olan web kamerasının hangi amaçlarla kullanıldığını derinlemesine anlamayı amaçlayan bu çalışmada öğrencilerin niçin web kameralarını açmadığı; web kameralarını açan öğrencilerin de kameralarını açmalarının altında derse katılım amacının dışında farklı motivasyonların yatıp yatmadığı araştırılmıştır.

Öğrencilerin web kameralarını açmalarında derste öne çıkıyor oluşlarının, daha özgüvenli hissetmelerinin ve kendini mecbur bırakmalarının temel motivasyonlar olarak ön plana çıktığı anlaşılmıştır.

Bulgularda web kamera açan öğrencilerin dersi daha verimli işleyebilme amacı güttükleri görülmektedir ki bu zaten beklenen bir sonuçtur. Fakat öğrencilerin web kamerasına kendilerini derste öne çıkarma, daha özgüvenli hissettirme ve öz disiplin sağlama gibi birtakım misyonlar da yükledikleri anlaşılmaktadır. Profesyonel hayatta web kamerasının çalışanlarda öz disiplini sağladığı (Erhan, 2021, s. 128) düşünüldüğünde özellikle kendi iradesiyle derslere odaklanmakta problem yaşayan öğrencilerin derse daha iyi odaklanabilmeleri için web kamera önemli bir araçtır. Kimsenin web kamerasını açmadığı bir senkron derste öğrenciler web kamerasını açarak arkadaşlarından sıyrılmaya ve kendini göstermeye çalışmaktadır ki özellikle yüksek lisans yapmak isteyen son sınıf öğrencilerinin bu eğilimi, lisansüstü eğitimin web kamera açmaktan geçtiği yönünde bir anlayışa işaret etmektedir. Web kamerasını açan öğrencilerin kendilerini daha özgüvenli bulmaları da Lupton & Tulloch'tan (2002) hareketle web kamerasını açmayan çoğunluğa karşı bir meydan okumayla elde edilen hazzın sonucu olarak okunabilir.

Öğretim elemanlarının öğrencileri web kamera açmaya zorlamasının bazı öğrencileri oldukça rahatsız ettiği, ama bazı öğrencileri de motive ettiği anlaşılmıştır. Baskı ve zorlama olumlu bir davranış olmadığı için öğrencilerin rahatsız olması beklenen bir durumdur (Tetik, 2010; Tınaz, 2006), fakat iradeleriyle derse odaklanmakta zorlanan öğrenciler için web kamera bir öz disiplin aracıdır. Bu durum, Erhan'ın (2021, s. 128) profesyonel hayatta web kamerasının öz disiplini sağladığını ortaya koyan çalışmasının okul hayatında da geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan web kamera açma konusunda bir mecburiyet getirilecekse bunun geneli kapsayan idari bir kararın yapılması öğrenciler açısından önem arz etmektedir.

Öğrencilerin web kameralarını açma konusunda isteksizliğinin temelinde de öğretim elemanının üslubunun, dersin etkileşime açık olmamasının, öğrencinin kamera karşısındaki görüntüsünden duyduğu endişelerin, oturumdaki diğer öğrencilere güvensizliğin ve kendini daha rahat hissetmesinin yattığı anlaşılmıştır.

Öğretim elemanının kızdığı, bağırduğu, azarladığı, not vermeyle tehdit ettiği gergin bir iletişim üslubunun öğrencileri dersten soğuttuğu literatürde de yoğun olarak belirtilmektedir (Serhan, 2020; Korkut & Memişoğlu, 2021; Jaggars, 2014; Yılmaz & Aktuğ, 2011). Öğretim elemanlarının öğrencileri derse katılmaya motive edecek şekilde yarışma, sunum yapma gibi öğrencileri cesaretlendirici ve eğlendirici faaliyetleri arttırmaları durumunda etkileşimin ve verimin artacağını ve web kamera açma eğiliminin yükselebileceğini literatürden hareketle de söylemek mümkündür (Arslan & Şumuer, 2020; Yunus vd., 2021; Elcil & Şahiner, 2014; Karahan vd., 2020; Hawkins vd., 2012; Klemm vd., 2020).

Öğrencilerin Instagram’da paylaşacağı sıradan bir görseli bile paylaşmadan önce oldukça özenerek, olabileceği en iyi haline getirdikten sonra paylaştıkları düşünüldüğünde (Gündüz vd., 2018) saatler sürecektir bir ders için hem kendi hem de içinde buldukları ortamın hazırlığı için özenmeleri işten bile değildir ki araştırmaya katılan öğrenciler de web kamera açmadan önce bu özeni yoğun olarak gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bu durum öğrencilerin web kameralarını açtıklarında nasıl göründükleri konusunda kaygı duyduğunu ortaya koyan çalışmalarla da örtüşmektedir (Doğan, 2022; Gherheş vd., 2021; Seven & Abban, 2021). Tesettürlü katılımcılar daha yoğun olmak üzere araştırmaya katılan öğrencilerin geneli itibarıyla böyle özenli bir hazırlığı aylar boyu her ders için ayrı ayrı yapmaktansa web kameralarını açmamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Web kamera onlar için bir zahmet aracıdır ve bu zahmete girmektense kendi rahat alanlarında risk almamayı tercih etmektedir. Bu rahatlık tercihinin Lee (2020) “Zoom yorgunluğu” olarak kavramlaştırmıştır. Yoğun olarak Zoom kullanma sonucunda aşırı yorgunluğu, yıpranmayı ve kaygılanmayı içeren bu kavram, öğrencilerin bu rahatlık tercihlerinin nedeni olabilir. Her gün cihazları başında saatlerce Zoom vb. platformlar üzerinden derslere giren öğrenciler devamlı kamera karşısında fotojenik bir görünüş sergilemek için birtakım hazırlıklar yapmaktan artık yorulmuş olabilir.

Web kamera açma ve açmama motivasyonlarında ortaya çıkan en sürpriz ve belki de en dominant sonuç ise öğrenciler arasında sürü psikolojisinin oldukça yaygın olduğunun anlaşılmasıdır. “Herkes açarsa ben de açarım” ve “Kimse açmazsa ben de açmam” ifadelerini web kameralarını açmayan bütün katılımcılardan duymak mümkündür. Burada en dikkat çekici olan, izlenme endişesi taşısa da, kamera önünde güzel çıkmayacağını düşünse de, içinde bulunduğu ortam uygun olmasa da, mahcup olacağını düşünse de, mahremiyetine önem verse de, dini hassasiyetler taşısa da, rahatına çok düşkün olsa da, web kamerasını açmayan öğrencilerin web kamerasını açanların çoğunluğu oluşturduğu bir oturumda web kameralarını açacaklarını belirtmiş olmalarıdır. Bu sonuç, aslında web kamerasını açmayan öğrencilerin tüm endişe ve isteksizlikleri bir kenara bırakarak arkadaşları arasında seçilmek istemiyor olduklarının en belirgin göstergesidir. O halde derslerinde web kameralarını açan öğrenci sayısının artması

isteyen bir öğretim elemanına burada öğrenciyi motive etmesi görevi düşmektedir. Yüz yüze derslerine nazaran çevrimiçi senkron derslerindeki işleyiş tarzını daha eğlenceli bir hale getirmesi, öğrencilerle iletişim üslubunu etkileşime açık katılımlı bir ders formatına büründürmesi, daha fazla video ve görsel içerikler kullanması, akademik başarı şantajı içeren bir dili asla kullanmaması Saltürk & Güngör (2020), Uçar (2016) ve Üçer (2020)'den de hareketle yapılabilecek bazı tavsiyelerdir.

Her ne kadar 2022-2023 eğitim-öğretim yılı itibarıyla sağlık şartlarında bir engel olmaması durumunda ülkemizdeki üniversitelerde eğitimin tamamen yüz yüze olacağı belirtilse de (<https://www.aa.com.tr>, 2022) üniversitelerde uzaktan öğretim programlarının giderek artan bir şekilde açılıyor olması, uzaktan eğitimin mekân sınırlarını aşabilme imkânı, hayat boyu öğrenme için alternatif bir mecra olması (Akyürek, 2020, s. 7), hasta, belli yaş üzeri bireyler ve engelli bireyler başta olmak üzere dezavantajlı grupların örgün eğitimde yaşayabilecekleri problemlerin aşılması (Epstein vd., 2008; Chlebowski & Fremont, 2011), çalışılırken bir yandan da akademik kariyere devam etme imkânı (Özyürek vd., 2016), düşük maliyeti ve ekonomikliği (Genç vd., 2020) gibi pek çok nedenden ötürü Zoom ve benzeri platformlar üzerinden uzaktan eğitim faaliyetlerinin artan bir ivmeyle devam edebileceği söylenebilir. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında edinilen tecrübe düşünüldüğünde fonksiyonelliği daha da artmış bir uzaktan eğitim süreci mümkündür (Yamamoto & Altun, 2020; Yunus vd., 2021; Yurtsever vd., 2021). Bu nedenle uzaktan eğitimde alınabilecek verimin nasıl artacağını araştıran çalışmaların sayısının daha da artması yerinde olacaktır.

Bu araştırmanın üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış olması ve bulguların çoğunlukla öğretim elemanlarına işaret ediyor olması, bundan sonraki araştırmalarda mutlaka öğretim elemanları üzerine de derinlemesine bir araştırma yapılması ve öğrenciler ile yapılan bu araştırma ile karşılaştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Öğretim elemanlarının ders işleyiş üslubuna, iletişim diline, öğrencilerin web kamera açmadıkları durumdaki hislerine, araştırma sonuçlarında ortaya çıkan tutum ve davranışlara ilişkin verilerin onların perspektifinden de derinlemesine ele alınması, konunun tarafları arasındaki beklentinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecektir.

Bu konuda bir ölçek geliştirme çalışmasının da yapılması ve hatta ülke genelinde bu ölçeğin uygulanarak genellenebilir veriler elde edilmesi de uzaktan senkron eğitimde ülke geneline uygun politikalar ve ilkeler belirleyebilmek için tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, T. (2020, Ocak 21). *Cool olmak ne demek?* <https://www.temelaksoy.com/cool-olmak-ne-demek/>

Akyürek, M. İ. (2020). Uzaktan eğitim: bir alanyazın taraması. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1) 1-9.

Arat, T., & Bakan, Ö. (2011). Uzaktan eğitim uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1-2), 363-374.

Arslan, Y., & Şumuer, E. (2020). Covid-19 döneminde sanal sınıflarda öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yönetimi sorunları. *Milli Eğitim*, 49(1), 201-230. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.791453>.

Bayram, M., Peker, A. T., Aka, S. T., & Vural, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim dersine karşı tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 330-345. <https://doi.org/10.31680/gaunjss.586113>.

Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Kitabevi.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 3(2), 85-124.

Casey, D. M. (2008). A journey to legitimacy: the historical development of distance education through technology. *Techtrends*, 52(45), 45–51. <https://doi.org/10.1007/s11528-008-0135-z>.

Chlebowski, S., & Fremont, W. (2011). Therapeutic uses of the webcam in child psychiatry. *Academic Psychiatry*, 35(4), 263-267. <https://doi.org/10.1176/appi.ap.35.4.263>.

Clark, R. (2002). Six principles of effective e-learning: what works and why. *Learning Solutions*.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.

Creswell, J. W. (2019). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*. Anı Yayıncılık.

Dijk, J. V. (2016). *Ağ toplumu*. Kafka Kitap Yayınları.

Doğan, T. G. (2022). To be seen or not to be seen: examination of camera sharing in online learning environments in terms of interaction. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 35-56. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1030467>.

Dreyfus, H. (2016). *İnternet üzerine*. Küre Yayınları.

Eken, Ö., Tosun, N., & Eken, D. T. (2020). Covid-19 salgını ile acil ve zorunlu uzaktan eğitime geçiş: genel bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 113-128. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.780722>.

Elcil, Ş., & Şahiner, D. S. (2014). Uzaktan eğitimde iletişimsel engeller. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 21-33.

Epstein, L., Ward, G., & Awang, D. (2008). Developing knowledge together: involving people with disabilities in education using webcam. *7th European Conference on e-Learning (ECEL)* (s. 342-345). Coventry University.

Erhan, T. (2021). Covid-19 pandemi döneminde öz disiplin ve psikolojik sağlamlığın iş performansına etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(3), 126-141. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1015395>.

Ersoy, A. F., & Kocaman, F. (2021). Pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin yaşadığı stres ve kaygı durumları: nitel bir çalışma. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 7(1), 224-240.

Eskiyurt, R., & Alaca, E. (2021). Uzaktan eğitim alan üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Current Approaches in Psychiatry*, 13(1), 257-267. <https://doi.org/10.18863/pgy.985543>.

Fırat, F. (2021). Pandemi sürecinde iletişim fakültelerinin durumu üzerine genel bir değerlendirme: Prof. Dr. Özcan Yağcı ile söyleşi. *Yeni Medya*, 10, 137-144.

Garrison, D. R. (2017). *E-learning in the 21st century - a community of inquiry framework for research and practice*. Routledge.

Genç, S. Z., Engin, G., & Yardım, T. (2020). Pandemi (Covid-19) sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin lisansüstü öğrenci görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 134-158. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.782142>.

Gherheş, V., Şimon, S., & Para, I. (2021). Analysing students' reasons for keeping their webcams on or off during online classes. *Sustainability*, 13(3203), 1-13. <https://doi.org/10.3390/su13063203>.

Glesne, C. (2012). *Nitel araştırmaya giriş*. Anı Yayıncılık.

Gündüz, A., Attar, G. E., & Altun, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin Instagram'daki benlik sunumları. *DTCF Dergisi*, 58(2), 1862-1895. <http://dx.doi.org/10.33171/dtcfjournal.2018.58.2.32>.

Hawkins, A., Graham, C. R., & Barbour, M. K. (2012). "Everybody is their own island": teacher disconnection in a virtual school. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 13(2), 123-144. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v13i2.967>.

Horzum, M. B. (2003). Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesinde görev yapan öğretim elemanlarının internet destekli eğitime yönelik düşünceleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(6), 246-262.

Hosszu, A., Rughiniş, C., Rughiniş, R., & Rosner, D. (2022). Webcams and social interaction during online classes: identity work, presentation of self, and well-being. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-17. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.761427>.

<https://www.aa.com.tr>. (2022, Haziran 10). YÖK Başkanı Özvar'dan 'yüz yüze eğitim' açıklaması: <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yok-baskani-ozvardan-yuz-yuze-egitim-aciklamasi/2610497>

<https://www.verikaynagi.com>. (2020, Eylül 28). *Türkiye'de en çok kullanılan isimler*. <https://www.verikaynagi.com/genel/turkiyede-en-cok-kullanilan-isimler/>

İçme, T., Yıldırım, T., & Büyük, U. (2022). Z kuşağı öğrencilerinin uzaktan eğitim algıları. *Erciyes Akademi*, 36(1), 82-102. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1028194>.

Jaggars, S. S. (2014). Choosing between online and face-to-face courses: community college student voices. *American Journal of Distance Education*, 28(1), 27-38. <https://doi.org/10.1080/08923647.2014.867697>.

Karadaş, E., & Kara, M. (2021). Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi mahremiyet farkındalıklarının belirli etkenler açısından incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 147-162.

Karahan, E., Bozan, M. A., & Akçay, A. O. (2020). Sınıf öğretmenliği lisans öğrencilerin pandemi sürecindeki çevrim içi öğrenme deneyimlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 201-214. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44348>.

Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Pegem Akademi.

Klemm, P. R., Ruelens-Trinkaus, D., Allshouse, L. M., & Barnard, P. J. (2020). The Covid-19 pandemic and higher education: common interdisciplinary issues and lessons learned. *Open Journal of Nursing*, 10(12), 1195-1208. <https://doi.org/10.4236/ojn.2020.1012086>.

Kocaman, F., & Ersoy, A. F. (2021). Pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin yaşadığı stres ve kaygı durumları: nitel bir çalışma. *International Journal of Contemporary*

Educational Studies (IntJCES), 7(1), 224-240.

Korkut, Ş., & Memişoğlu, H. (2021). Sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerin görüşlerine göre uzaktan eğitim süreci. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(7), 1639-1682. <https://doi.org/10.47994/usbad.928916>.

Kozar, O. (2016). Perceptions of webcam use by experienced online teachers and learners: a seeming disconnect between research and practice. *Computer Assisted Language Learning*, 29(4), 779-789. <https://doi.org/10.1080/09588221.2015.1061021>.

Kör, H., Çataloğlu, E., & Erbay, H. (2013). Uzaktan ve örgün eğitimin öğrenci başarısı üzerine etkisinin araştırılması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(2), 267-279.

Lee, J. (2020, Kasım 17). *A neuropsychological exploration of zoom fatigue*. <https://www.psychiatrictimes.com/view/psychological-exploration-zoom-fatigue>

Lupton, D., & Tulloch, J. (2002). Life would be pretty dull without risk': voluntary risk-taking and its pleasures. *Health, Risk & Society*, 4(2), 113-124. <https://doi.org/10.1080/13698570220137015>.

Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.

Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme günlüğü*. Ayrıntı Yayınları.

Özerbaş, M. A., & Yalçınkaya, M. (2018). Çoklu ortam tasarımı kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri. *Türk bilim araştırma vakfı*, 11(3), 8-17.

Özyürek, A., Begde, Z., Yavuz, N. F., & Özkan, İ. (2016). Uzaktan eğitim uygulamasının öğrenci bakış açısına göre değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 595-605.

Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Pegem Akademi.

Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş - nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.

Rajab, M. H., & Soheib, M. (2021). Privacy concerns over the use of webcams in online medical education during the Covid-19 pandemic. *Cureus*, 13(2), 1-8. <https://doi.org/10.7759/cureus.13536>.

Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Saltürk, A., & Güngör, C. (2020). Covid-19 döneminde öğrencilerde topluluk hissi ve çevrimiçi uzaktan eğitimin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 4204-4221. <https://doi.org/10.15869/itobiad.817937>.

Serhan, D. (2020). Transitioning from face-to-face to remote learning: students' attitudes and perceptions of using zoom during Covid-19 pandemic. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 335-342. <https://doi.org/10.46328/ijtes.v4i4.148>.

Seven, M., & Abban, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinden uzaktan hemşirelik eğitimi: uluslararası deneyim. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 6(1), 29-32.

Şengül, K. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 174-222. <https://doi.org/10.29000/rumelide.995482>.

Şeren, N., Tut, E., & Kesten, A. (2020). Korona virüs sürecinde uzaktan eğitim: temel eğitim bölümü öğretim elemanlarının görüşleri. *Turkish Studies - Educational Sciences*, 15(6), 4507-4524. <http://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.46472>.

Tanhan, F., & Özok, H. İ. (2020). *Pandemi ve eğitim*. Anı.

Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: birey ve örgütler açısından önemi. *Karamanoglu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research*, 1, 81-89.

Tınaz, P. (2006). Mobbing: işyerinde psikolojik taciz. *Çalışma ve Toplum*, 3(10), 11-22.

Uçar, H. (2016). *Uzaktan eğitimde motivasyon stratejilerinin öğrenenlerin ilgileri, motivasyonları, eylem yeterlikleri ve başarıları üzerine etkisi*. Eskişehir: (Yayımlanmamış doktora tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Nobel Yayın.

Üçer, N. (2020). Pandemi (Covid-19) sürecinde uzaktan eğitim araçlarının etkinliğinin üniversite öğrencileri tarafından değerlendirilmesine kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı açısından bir bakış. *Global Media Journal TR Edition*, 11(21), 206-233.

Yakut, S., & İçbay, M. A. (2021). Okul yöneticilerinin salgın sürecindeki yönetim deneyimleri ve çözüm önerileri. *International Journal of Science and Education*, 4(3), 128-156. <https://doi.org/10.47477/ubed.892129>.

Yamamoto, G. T., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. <https://doi.org/10.32329/uad.711110>.

Yılmaz, E. O., & Aktuğ, S. (2011). Uzaktan eğitimde çevrimiçi ders veren öğretim elemanlarının, uzaktan eğitimde etkileşim ve iletişim üzerine görüşleri. *Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 469-480). İnönü Üniversitesi.

Yunus, Ö., Yıldırım, Z., & Kalaycı, S. (2021). Uzaktan eğitim sürecinin değerlendirilmesi: fen bilimleri öğretmenlerinin görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi (AJER)*, 6(2), 477-494. <https://doi.org/10.53506/egitim.922664>.

Yurdakul, B. (2005). Uzaktan eğitim. Ö. Demirel içinde, *Eğitimde yeni yönelimler* (s. 269-288). Pegem Akademi.

Yurtsever, M., Tarhan, Ç., & Tecim, V. (2021). Covid-19 sürecinde eğitim: uzaktan eğitim yeni "normal" mi? *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 7(2), 56-64.

Yüksel, E. (2002). Kitle iletişim araçları ve www teknolojilerinin uzaktan eğitim uygulamalarında kullanılması. *Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu*. Anadolu Üniversitesi.

